

Ks. Józef Waclaw Boguniowski SDS

COLLECTARIUM BREVIARIO-RITUALE ECCLESIAE CATHEDRALIS CRACOVIENSIS

W Kościele rzymsko-katolickim w ciągu wieków posługiwano się różnymi księgami liturgicznymi. Pierwszą księgą liturgiczną obok Pisma św. był sakramentarz, czyli księga liturgiczna przeznaczona dla celebransa, to jest biskupa lub prezbitera, która zawierała formularze eucharystyczne dla sprawowania Mszy św., sakramentów świętych i Liturgii Godzin. Według przyjętego zwyczaju poszczególne godziny modlitwy oficjalnej Kościoła, zwłaszcza dwie godziny „większe”, to jest jutrznia i nieszpory, kończyły się Modlitwą Pańską lub modlitwą liturgiczną zapożyczoną z określonego sakramentarza. Z sakramentarza celebrans wybierał modlitwę stosownie do przypadającego święta nie ograniczając się do zawartego w księdze specjalnego zbioru pod tytułem *Orationes ad Matutinas vel ad Vesperum*. Zbiór ten z biegiem czasu powiększał się, o czym świadczą zachowane sakramentarze pochodzące z różnych okresów.

Z początkiem IX wieku powstała nowa księga liturgiczna. Zebrano w niej modlitwy z *Orationes ad Matutinas vel ad Vesperum* oraz pierwsze modlitwy mszalne z sakramentarzy z sekcji Temporale i Sanctorale. Księga ta otrzymała własną nazwę. W zależności od tego, jak była nazwana pierwsza modlitwa mszalna w danym sakramentarzu, tak też nazwę otrzymywała nowopowstająca księga. W Italii środkowej i południowej nazwano ją *Orationale*, *Orationarius* od nazwy „oratio”, w Mediolanie *Rotulus orationum* a w Galii *Collectarius liber*, *Collectarium* i *Collectaneus* od słowa „collecta”.

Ze względu na zawartość kolektarzy możemy je podzielić na cztery grupy: kolektarze właściwe, kolektarze brewiarzowe, kolektarze rytualne i kolektarze brewiarzowo-rytualne. Kolektarze właściwe to księgi liturgiczne, które zawierały wyłącznie określony rodzaj modlitw liturgicznych, lecz ten rodzaj kolektarzy nie zachował się do naszych czasów. Kolektarze brewiarzoworytualne zawierają oprócz modlitw mszalnych także teksty brewiarzowe i rytualne.

Gdy na Zachodzie „złoty wiek” kolektarzy przypada na wiek XII a coraz mniejsze znaczenie takiej księgi zauważa się już w wieku XIV. Natomiast w Polsce „złotym wiekiem” jest dopiero XV stulecie.

Do grupy kolektarzy brewiarzowo-rytualnych zalicza się cenny kodeks oznaczony nr 57, przechowywany w Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej w Krakowie, który ks. Ignacy Polkowski w Ka-

tologu rękopisów Kapitulnych Katedry Krakowskiej¹ nazwał *Collectarium Ecclesiae Cathedralis Cracoviensis*. Kodeks ten został napisany przed rokiem 1526. Data ta była wytloczona na bardzo zniszczonej oprawie tego rękopisu. Lata dwudzieste XVI stulecia jako powstanie kodeksu przyjmuje również Barbara Miodońska².

Obecnie księga posiada białą oprawę pergaminową, na której znajduje się zapis muzyczny i trzy inicjały. Na kodeks ten o formacie 42,5 × 31,5 cm składa się 166 kart pierwotnie nieliczbowanych (liczbą 149 oznaczone są ołówkiem dwie karty). Pisany jest w języku łacińskim w jednej kolumnie po 19 wierszy na każdej stronie karty. Styl pisma wskazuje na pierwszą połowę XVI wieku. Do pisania tekstów modlitw użyto inkaustu niebieskiego, jedynie tytuły i przepisy liturgiczne napisane są cynobrem.

Skryptor *Collectarium* jest nieznany. Mógł nim być, lub z nim współpracował notariusz i katedralista Piotr Postawa z Proszowic (1489—1523). Tytuły obrzędów i poszczególnych modlitw umieszczone są w centralnym miejscu, co prawdopodobnie podyktowane było oszczędnością pergaminu, np. Dominica X, k. 49v; Oratio, k. 145r. Natomiast w ostatnich partiach kodeksu regułą jest centralne umieszczenie tytułów, np. k. 157r, 160v, 161v, 162r-v, 163r. Redaktor kodeksu nie jest konsekwentny w pisowni. Prawie w całym rękopisie przez „in mat. ca.” — matutinum capitulum rozumie capitulum w jutrzni (zob. k. 6r, 56r). Skrót „ca” przed oracją wskazuje na Capitulum w „Tertia”. Tego ostatniego pojęcia używa jedynie na k. 138v. Omalwany kolektarz jest bogato ozdobiony inicjałami i miniaturami. Posiada 18 pięknych miniatur (przedstawiają one sceny w następującej kolejności: zmartwychwstanie Pana Jezusa, k. 29r; wniebowstąpienie, k. 35r; zesłanie Ducha Świętego, k. 37r; Trójca Przenajśw., k. 40v; Boże Narodzenie, k. 41v; kościół katedralny w Krakowie, k. 42v; św. Andrzej, k. 56v; Niepokalane Poczęcie N.M.P., k. 57v; oczyszczenie N.M.P., k. 62v; zwiastowanie, k. 69r; męczeństwo św. Stanisława biskupa, k. 73v; św. Piotr uzdrawia chorego, k. 79r; nawiedzenie św. Elżbiety, k. 73v; zaśnięcie N.M.P., k. 94r; narodzenie N.M.P., k. 98v; św. Stanisław wskrzeszający Piotrowina, k. 102r; ofiarowanie N.M.P. w świątyni jerozolimskiej, k. 110v; Maryja z Dzieciątkiem Jezus, k. 137v)³. Iluminator posłużył się niemiecką grafiką folderowo-książkową⁴.

¹ Część I, *Kodexa rękopiśmienne*, Kraków 1884, 50.

² Zob. *Małopolskie malarstwo książkowe 1320—1540*, Warszawa 1993, 201.

³ I. Polkowski, dz. cyt., 51, mylnie na pierwszym miejscu wylicza miniaturę przedstawiającą scenę oczyszczenia. W niewłaściwej kolejności podaje także miniaturę przedstawiającą scenę zaśnięcia N.M.P.

⁴ Zob. B. Miodońska, *Die Buchmalerei in Polen zur Zeit der Jagiellonen 1386—1572*, w: [Katalog] Schallburg 1983, 8. Mai — 2. November, Wien 1986, 255; tenże, *Małopolskie malarstwo książkowe*, 191.

Na polskie pochodzenie kolektarza oraz na miejsce jego przeznaczenia, jakim był kościół katedralny w Krakowie, wskazują kryteria wewnętrzne. Są nimi m. in. charakter pisma, inicjały, miniatury, jak np. najpiękniejsza miniatura przedstawiająca męczeństwo św. Stanisława biskupa (k. 73v), kościoła katedralnego w Krakowie (k. 42v) oraz na k. 85 po modlitwie „in divisione Apostolorum” napis: EODEM DIE WLADISLAUS JAGIELO REX POLONIAE OBTINUIT VICTORIAM SUPER PRUTENOS ET TOTAM GERMANIAM OB CUIUS VICTORIAE CELEBRATUR HOC FESTUM SOLEMNITER. Ponadto o przeznaczeniu dla Krakowa wskazuje tekst rubryki na k. 73 przed modlitwą: „De S. Stanislao patrone nostro” oraz wymienione wezwania kościołów stacyjnych w Krakowie w ostatniej części kodeksu od k. 146.

Kodeks dzieli się na dwie części. Pierwsza część (kk. 118v), która stanowi większą część kodeksu nie jest kolektarzem w ścisłym tego słowa znaczeniu. Rękopis rozpoczyna się od „capitulum”, to jest krótkiego fragmentu z Pisma św. czytanego podczas pierwszych nieszpórów, *primo sabbato in aduentu domini*. W dalszym tekście „capitulum” podane są teksty Pisma św. dla Laudes i godzin mniejszych, to jest najczęściej dla „Sexty” i „Nony” oraz w niektórych uroczystościach dla „Completorium”. Co do ilości oracji, z reguły podawana jest jedna, choć zależy to od stopnia obchodu liturgicznego. W okresie Wielkiego Postu występuje „oratio super populum” a w niedzielę, poniedziałek i wtorek wielkanocny podana jest modlitwa „ad fontem” — „przy chrzcielnicy” (k. 29r, 30r). Ta pierwsza część kodeksu składa się z Temporale (k. 1—55v), Sanctorale (k. 56r—118v) oraz z Commune sanctorum (k. 11v—118v).

Natomiast druga część kodeksu rozpoczyna się tytułem *Nota* (k. 119v), co stanowi dodatek i zawiera 48 kart. Dodatek ten składa się z dziewięciu elementów liturgicznych: „Quindecim gradus vivorum”⁵ (k. 119v—126v); preces w dniach powszednich z Liturgii Godzin (k. 127r—129v); obrzędów poświęcenia wody i pokropienia (k. 130r—133v); ad Primam Capitulum (k. 134r—137r); capitula de Beata Maria Virgine (k. 137v—141r); suffragia pro diebus sabbatinis et ferialibus — 16 modlitw wotywnych (k. 141v—144r); ad Completorium Cap. (k. 144r—145v); procesje do dziesięciu kościołów stacyjnych w Krakowie

⁵ Jest to praktyka modlitwy wielkopostnej w diecezji krakowskiej, sięgająca niepamiętnych czasów, rozpoczynająca się od pierwszej niedzieli Wielkiego Postu a kończąca się w Wielką Środę. Polegała ona na odmawianiu litanii do Wszystkich Świętych, 15 modlitw oraz „oratio communis”. Kapituła krakowska na konwencie z dnia 30 IX 1536 r. postanowiła tę praktykę nadal podtrzymać. Zob. *Acta actorum capituli Cracoviensis 1524—1543*, nr 3 w Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej w Krakowie, wyd. B. Przybyszewski, *Wypisy źródłowe do dziejów Wawelu z archiwaliów kapitułnych i kurialnych krakowskich 1536—1538*, XII/1, Kraków 1989, 72.

(k. 146r—162v); modlitwy w czasie wojny na poniedziałek, środę i piątek (k. 163r—165r). Kodeks kończy się modlitwą: „Interveniat pro nobis...” po antyfonie maryjnej „Ave maris stella” (k. 165v).

Obecny tytuł kodeksu został zapożyczony od incipitu na k. 1r: *Incipit collectarium per anni circulum*⁶. Znamienną jest rzeczą, że termin *collectarium*, w tej księdze liturgicznej występuje tylko raz. Redaktor rękopisu w pozostałych przypadkach używa wyrazu *oratio* lub skrótu *or*. A więc omawiany kodeks liturgiczny powinno się nazywać *orationale*. Ze względu jednak na pojęcie *collectarium* występujące w incipicie oraz na przyjętą w liturgice terminologię w pełni zasługuje na miano *collectarium*.

Z zawartości kodeksu wawelskiego wynika, że nie jest on „czystym” kolektażem, ponieważ posiada także elementy, które wchodziły w skład brewiarza i rytuału. A zatem kodeks liturgiczny nr 57, przechowywany w Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej, winien być nazywany: *Collectarium breviariotrituale Ecclesiae Cathedralis Cracoviensis* — Kolektaż brewiarzowo-rytualny kościoła katedralnego w Krakowie.

Kraków

KS. JÓZEF WACŁAW BOGUNIOWSKI SDB

O. Franciszek Małaczyński OSB

NOWE KSIĘGI LITURGICZNE W ŻYCIU KOŚCIOŁA

Jeżeli ktoś zamierza pisać artykuł o nowych księgach liturgicznych, powinien bardzo dokładnie przestudiować Konstytucję o Liturgii, dokumenty papieskie zatwierdzające księgi i Ogólne wprowadzenia, które zawierają teologiczne uzasadnienie treści. Wydaje się, że nie zrobił tego ks. Lesław Jeżowski przed napisaniem artykułu *O brewiarzu i mszale inaczej*.¹

Zupełnie nie bierze pod uwagę tego, jak powstawały nowe księgi liturgiczne. Nie opracowywali ich ludzie „siedzący przy biurkach”, lecz powołana przez papieża Pawła VI „Rada do wykonania Konstytucji o Liturgii”.² W jej skład weszło kilkudziesięciu biskupów ordy-

⁶ I. Polkowski, dz. cyt., 51, mylnie podaje: „Incipit collectarium per circulum anni”.

¹ „Materiały homiletyczne”, nr 151, Kraków 1995, 26—32.

² Ustanowienie Rady do wykonania Konstytucji o Liturgii i jej prace dokładnie opisuje: A. Bugnini CM, *La riforma liturgica (1948—1975)*, Roma 1983.